

JASNA JELIČIĆ - RADONIĆ

PRVA EMISIJA NOVCA ISEJSKE KOVNICE

THE FIRST ISSUE OF ISSA COINS

UDK:
904 : 737 (497.5 Vis) "652"

Priopćenje na znanstvenom
skupu

Primljeno: 4. 3. 2010.
Prihvaćeno: 3. 5. 2010.

Jasna Jeličić - Radonić
HR, 21 000 Split
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Sinjska 2
jjelicicradonic@gmail.com

Isejski novac tipa ŽENSKA GLAVA / OSMEROKRAKA ZVIJEZDA smatra se prvim novcem isejske kovnice s označenim etnikom ΙΣΣΑ, a datira se prema Brunšmidovoj klasifikaciji u posljednju četvrtinu 4. st. pr. Kr. Ženski lik koji se dosad interpretirao kao Nimfa nedavno je N. Cambi atribuirao božici Artemidi. Navedeni tip novca često je prekovan novcem Fara (*Pharos*) s prikazom Perzefone, koji se također datira u isto vrijeme, što je općenito prihvaćeno. Nova arheološka istraživanja pokazuju da je novac bio u upotrebi ranije nego što se to moglo procijeniti samo na osnovi stilske analize, te se emitiranje ove prve serije novca isejske kovnice može promatrati u kontekstu Dionizijeva osnivanja kolonije Ise (*Issa*) i njegove vladavine na srednjodalmatinskom području.

Ključne riječi: isejski novac, Artemida / zvijezda, sirakuški novac Dionizija I. i Dionizija II., isejska kovnica

Slika 1.
Novac Sirakuze tipa Atena / zvijezda između dupina i tipa Atena / hipokamp

U svojoj temeljnoj studiji *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji* J. Brunšmid je krajem 19. st. postavio osnovnu tipologiju i kronologiju grčkog novca dotad poznatog na području Dalmacije. Novac je razvrstan prema stilskim značajkama pojedinih tipova emisija novca. Premda je pronađeni novac uglavnom sakupljen u raznim muzejskim i privatnim zbirkama bez podataka o okolnostima nalaza, Brunšmidova studija predstavlja i danas nezaobilazno polazište u proučavanju numizmatičkih nalaza.

Kako navodi Brunšmid, Isa je od početka najvažnija među grčkim kolonijama u Dalmaciji, te jedno od poglavljia posvećuje isejskom novcu. Zatim ističe “da ništa ne bi bilo upadljivije od toga da iz 4. st. pr. Kr. nema nijednog novca, kao što se prvi čas čini”. Isejsku kronologiju započinje tzv. Jonijevim novcem, koji datira malo prije ili oko sredine 4. st. pr. Kr.. To su veliki brončani novci s legendom IONIO koji, kako ističe Brunšmid, možemo bez ikakve primisli prve uzeti u obzir za Isu. Drugom razdoblju djelovanja isejske kovnice, otprilike krajem 4. st. pr. Kr., pripadaju novci AV/GLAVA NIMFE - RV/ ZVIJEZDA. Prema Brunšmidovoj klasifikaciji mogu se razlikovati tri tipa:

Glava nimfe nadesno, iza legenda ΙΣΣΑ / Zvijezda s osam krakova i točkom u sredini (no. 7), zatim sličan tip, ali legenda ispred glave nimfe (no.,8) te tip bez legende (no. 9).

To je brončani novac, srednje težine 5,58 g, izračunane prema 11 primjeraka raspona težine od 6,82 do 3,65 g. Uz navedene tipove novca važna je Brunšmidova opaska da “su prvotno bili prekovani, a sada su relativno rijetki, jer je na njima prekovan faroski žig s glavom Perzefone”. Kada se uzme u obzir 12 komada prekovanog novca s farskim tipom Perzefone, smanjuje se srednja težina na 5,48 g.¹

Dakle, to je prvi novac isejske kolonije s označenim etnikom ΙΣΣΑΙΩΝ, uvijek navedenim u skraćenom obliku ΙΣΣΑ, a datira se u posljednju četvrtinu 4. st. pr. Kr. Navedenu dataciju isejskog novca potvrđuju česti prekovi novcem Fara s prikazom Perzefone, koji prema Brunšmidovu mišljenju također potječu iz istog vremena, što je općeprihvaćeno.²

Pitanju rekonstrukcije kronologije isejskog novca P. Visonà posvetio je nekoliko studija. Prema njegovu mišljenju “Issa’s earliest bronze coins belong to a new coinage system, even though their open-cast flans, the use of a

1 Brunšmid 1998, str. 51, bilj. 39, str. 70-74, br. 7-9, T. IV. 63-65.

2 Bonačić-Mandinić, Visonà 2002, 326-327, 360; Bonačić-Mandinić 2004, str. 92-93, br. 169-172.

Slika 2.
Novac Ise tipa Artemida / zvijezda (prema Brunšmidu 1998 i Bonačić-Mandinić 2004)

line border, and the position of the legend ΙΣΣΑ on the obverse, recall the fabric and style of the Joniosmünzen”.

Budući da je kovan samo novac težine 6-7 grama, neobična je njegova redukcija, što je možda odraz političkih prilika na otoku, tj. političko-ekonomskih nemira. Na osnovi malog broja AV matrica i stilske jednodolnosti, Visonà zaključuje da je ukupna proizvodnja tog tipa novca bila skromna, a datira ga na kraj 4. st. pr. Kr., tj. oko 320.-300. g. To je potvrđeno prekovima tog isejskog tipa s farskim novcem tipa Perzefona / koza, koji on također datira oko godine 300. Visonà međutim postavlja pitanje: “Since no fractional denominations were minted, it is unclear what function such a small coinage would have had in the fledgling economy of the city. National pride alone would hardly have justified the expense involved in

the minting of these bronze. Perhaps a token coinage was needed to collect fines or tolls, and to conduct local and interstate transactions with neighboring Greek cities, especially with Pharos.”³

Već je Gorini istaknuo ulogu Sirakuze u najranijoj fazi optjecaja novca na srednjodalmatinskom području u prvoj polovici 4. st. pr. Kr. i pripisao ga kolonizatorskoj aktivnosti Dionizija I. Prilikom pronalaska brončane litre na nekropoli Martvilo u Isi, Gorini je analizirao rasprostranjenost Dionizijeva novca, čiji broj prema nedavnim

3 Visonà 1995, str. 58; Visonà 1996, str. 151-152; Visonà 2007, str. 489.

istraživanjima Z. Dukat iznosi ukupno 70 komada (9 litri i 61 trias). To nesporno potvrđuje Gorinijevo mišljenje o sirakuškoj, odnosno Dionizijevoj vladavini ovim područjem (O dominio siracusano e principalmente Dionigiano nella zona).⁴

Osnivanje sirakuške kolonije Ise neosporno je povezano s Dionizijem Starijim i njegovim imperijalističko-trgovačkim interesima u Jadranskome moru. Važna strateška točka bila je idealna za smještaj vojne kolonije s iznimno povoljnom lukom, u kojoj je bio postavljen jedan od Dionizijevih eparha najjače flote tadašnjega grčkog svijeta. Nadgledanjem širokog akvatorija nasred Jadrana omogućeno je osiguranje plovidbe i onima koji su bili pod zaštitom sirakuškog tiranina.⁵ U tom je kontekstu sirakuški brončani novac kolao u grčkim gradovima srednjodalmatinskog područja, u prvom redu u Isi. Prisutna su oba tipa Dionizijeva novca: litra, na kojoj je na AV prikazana Atena, a na RV zvijezda između dva dupina, i trias s likom Atene na AV i hipokampom na RV. Upravo navedeni tipovi sirakuškog novca mogli su utjecati na prve isejske emisije. Naime, Gorini je istaknuo često preuzimanje tipova novca matičnoga grada u novoosnovanim kolonijama. Na primjeru prikaza kože, odnosno jarca na novcu matice Para (*Paros*) i njegove kolonije Fara (*Pharos*) pokazuje da je isto tako sa sirakuške litre mogao biti preuzet motiv zvijezde i primijenjen na prvom isejskom novcu. Mogućnost preuzimanja motiva zvijezde sa reversa sirakuške litre spominje i Visonà.⁶ Ornament zvijezde na sirakuškoj litri manjih je dimenzija, budući da je komponiran između dva dupina, dok na isejskom novcu motiv zauzima cijelu površinu RV. Oko središnje točke zrakasto se pružaju krakovi čiji se zaobljeni počeci sužavaju prema krajevima u vidu šiljatih završetaka. Premda su na različite načine zvijezde prilagođene veličini kovne pločice, izrazita je sličnost prikaza, što svjedoči o nespornoj povezanosti i međusobnom utjecaju kolonija. U prilog tome govori i izbor ženskog lika na AV isejskog novca. Ženska glava u profilu s kosom skupljenom u punđu s visoko podignutim i karakteristično istaknutim repom dosad je bila interpretirana kao Nimfa. Sličnost frizure na brončanoj glavi mlade žene u kojoj su mnogi vidjeli Afroditu ili Artemidu, navela je N. Cambija da prepozna božicu Artemidu.⁷ Stoga božanski lik zaštitnice pomorstva i brodarstva na AV i motiv zvijezde na RV na prvog

emisiji isejskog novca jasno ukazuju na pomorsku orijentaciju nove kolonije, što je u osnovi povezuje s matičnim gradom.

Novac tipa Artemida / zvijezda je, dakle, prvi novac isejske kovnice koji je bio označen etnikom ΙΣΣΑ. U dosadašnjoj literaturi uglavnom je prevladalo Brunšmidovo mišljenje prema kojem je novac kovan nakon Jonijeva novca, tj. u posljednjoj četvrtini 4. st. pr. Kr. U prilog navedenoj dataciji navodio se prekov isejskog novca novcem Fara s likom Perzefone, čije se emitiranje također pripisivalo kraju 4. st. pr. Kr.⁸ Prekivanje isejskog novca farskim neosporno pokazuje prestanak cirkulacije isejskog tipa novca Artemida / zvijezda. U kojem povijesnom kontekstu je to nastalo, odnosno zašto se farskim novcem prekivao isejski Artemida / zvijezda? Nedavnom objavom farskog novca iz Zbirke Muzeja Slavonije u Osijeku objavljen je primjerak sirakuškog triasa Atena / hipokamp prekovanog farskim novcem s prikazom Perzefone.⁹ Novac je dakle, prekovan istim tipom farskog novca kao i isejski, što bi navodilo na zaključak da su istovremeno bili u optjecaju, odnosno u istom razdoblju prestali biti u upotrebi. Nakon pada sirakuške tiranije 344. g. pr. Kr. prekiva se novac emitiran za vrijeme sirakuških tirana ne samo na području Jadrana već i u drugim gradovima južne Italije i Sicilije, povijesno povezanim s aktivnostima Dionizija I. i Dionizija II.¹⁰ Osnivanjem Ise pod Dionizijevim patronatom vjerojatno je bio u upotrebi najprije sirakuški brončani novac u dvije nominale: reprezentativne teške litre tipa ATENA / ZVIJEZDA IZMEĐU DVA DUPINA i manje nominale trias tipa ATENA / HIPOKAMP, uz koji se počinju javljati prve emisije isejske kovnice Artemida / zvijezda. Mala vrijednost kovanog novca Ise svjedoči o njegovoj uporabi za lokalnu razmjenu, dok se za važniju trgovačku razmjenu vjerojatno koristio sirakuški novac teške bronce, litre ili manji trias. Prema tome, to što je prvi isejski novac označen etnikom bio skromne nominale proizlazi iz njegove lokalne namjene u trgovini sa susjednim grčkim gradovima.

Iz brojnih prekova novcem Fara može se zaključiti da su već za Dionizijeva razdoblja bili emitirani novci isejske kovnice tipa Artemida / zvijezda, paralelno sa sirakuškim tipovima novca koji su nakon 344. godine prestali biti u optjecaju. To nedvojbeno potvrđuje Brunšmidovu konstataciju o rijetkosti izvornih primjeraka ovog tipa isejskog novca, koji je očito bio kovan znatno ranije. Prema tome, može se zaključiti da je došlo do prekida cirkulacije novca iz razdoblja Dionizijeve tiranije, što potvrđuje prekivanje

4 Gorini 1993, str. 279-294, 302-307; Dukat, Jeličić-Radonić 2009, str. 321-338.

5 Novak 1940, str. 111-126; Zaninović 2004, str. 20-31.

6 Gorini 1993, str. 293-294; Visonà 1995, str. 58.

7 Cambi 2002, 306-307, sl. 3.

8 Brunšmid 1998, str. 71; Bonačić-Mandinić 1995, str. 138, no. 17.

9 Göricke - Lukić 2004, str. 144, no. 455; Visonà 2007, str. 488-489.

10 Tusa Cutroni 1968, 44-49; Visonà 1995, str. 56-62.

ne samo sirakuškog triasa ATENA / HIPOKAMP i litre ATENA / ZVIJEZDA IZMEĐU DUPINA nego i isejskog novca tipa ARTEMIDA / OSMEROKRAKA ZVIJEZDA. U tom kontekstu se vjerojatno nazire odgovor na pitanje zašto se isejski novac tipa Artemida / zvijezda prekiva farskim novcem s prikazom Perzefone.

Dakle, povlačenjem Sirakuze iz Jadrana nakon godine 344. pr. Kr. dolazi do prekivanja novca Dionizijeva razdoblja, ne samo sirakuškog nego i onog isejskog, koji je istovremeno bio u optjecaju. Prekivanje sirakuškog triasa farskim novcem s prikazom Perzefone nakon pada tiranije pokazuje da je prekivanje istim tipom farskog novca prve emisije isejske kovnice Artemida / zvijezda očito bilo istovremeno, te da su navedeni isejski i farski tipovi novca bili ranije kovani. U tom smislu je neosporno da je prvi isejski novac bio emitiran već za Dionizijeve vladavine, tj. da je bio u optjecaju usporedo sa sirakuškim trijasima. To je znatno ranije u odnosu na dataciju tog tipa novca prema Brunšmidovoj kronologiji, što je do sada bilo općeprihvaćeno. Prema tome, prva emisija novca isejske kovnice tipa ARTEMIDA / OSMEROKRAKA ZVIJEZDA može se promatrati u kontekstu Dionizijeva osnivanja kolonije Ise i njegove vladavine na srednjodalmatinskom području. To potvrđuju i nedavna arheološka istraživanja na lokalitetu Remetin vrt u Starom Gradu na Hvaru. To bi, dakle, bio prvi tip isejskog novca, nakon kojeg slijedi tzv. Jonijev novac, kojim se prekiva sirakuški brončani novac i novac drugih grčkih gradova, Fara i Herakleje, no ta tema zahtijeva kompleksnu studiju o grčkoj kolonizaciji na Jadranu.

Literatura

- Bonačić - Mandinić 1995
M. Bonačić - Mandinić, *Farska kovnica*, Katalog izložbe "Pharos - antički Stari Grad", ur. J. Jeličić, B. Rauter Plančić, Zagreb 1995, 133-139.
- Bonačić - Mandinić, Visonà 2002
M. Bonačić-Mandinić, P. Visonà, *Monetary Circulation on the Island of Vis (Issa), c. 350 B.C. - A.D. 600*, u: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (ur.), Split 2002, 319-374.
- Bonačić - Mandinić 2004
M. Bonačić - Mandinić, *Grčki novac u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, Split 2004.
- Brunšmid 1998
J. Brunšmid, *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*, Split 1998.
- Cambi 2002
N. Cambi, *Glava božice iz Isse (Vis, otok Vis)*, u: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (ur.), Split 2002, 303-310.
- Dukat, Jeličić-Radonić 2009
Z. Dukat, J. Jeličić-Radonić, *Dionizijev novac Sirakuze u Starom Gradu na Hvaru*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. ser. XLII, Zagreb 2009, 321-338.
- Göricke - Lukić 2004
H. Göricke - Lukić, *Grčki, grčko-kolonijalni i keltski novac iz Muzeja Slavonije*, Osijek 2004.
- Gorini 1993
G. Gorini, *La circolazione in ambiente adriatico*, La monetazione dell'età dionigiana, Atti dell'VIII Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici - Napoli 29 maggio - 1 giugno 1983, Roma 1993, 277-312.
- Novak 1940
G. Novak, *Kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijeg*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva XVIII-XXI*, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 111-128.
- Tusa Cutroni 1968
A. Tusa Cutroni, *La riconiazione della litra siracusana nel IV secolo c.c.*, *Sicilia Archeologica* 4, Trapani 1968, 44-49.

Visonà 1995

P. Visonà, *Colonization and Money Supply at Issa in the 4th century BC*, Chiron 25, München 1995, 55-62.

Visonà 1996

P. Visonà, *The Chronology of Issa's Early Hellenistic Coinage*, Međunarodni numizmatički kongres u Hrvatskoj, 12-15. X 1995, Zbornik radova, Gjuro Krasnov ur. Opatija 1996, 149-160

Visonà 2007

P. Visonà, *Greek Coinage in Dalmatia and Trans-Adriatic Relations in the 4th century BC*, Chiron 37, Berlin - New York 2007, 479-494.

Zaninović 2004

M. Zaninović, *Antički Grci na hrvatskoj obali*, Arheološki radovi i rasprave 14, Zagreb 2004, 1-57.

Summary

The first issue of Issa coins

Key words: Issa coins, Artemis/star, Syracusan coins of Dionysius I-II, Issa mint

In his thorough study on "Inscriptions and coins of the Greek cities in Dalmatia", Brunšmid set forth the basic typology and chronology for Greek coins thus far known in the territory of Dalmatia. The coins were classified according to stylistic features of individual types of coin issues, and they come from different museum and private collections without information on their find circumstances. Brunšmid began the chapter dedicated to Issa coins with the so-called coins of Ionios, which he dated to slightly before or roughly the mid-fourth century BC. The coins (obv. nymph's head; rev. star) belonged to the second period of circulation of Issa coins, roughly the end of the fourth century BC. These are bronze coins with a median weight of 5.58 g, and according to Brunšmid's classification three types can be distinguished: nymph's head in right profile, after ISSA legend/eight-pointed star with dot in middle (no. 7); followed by similar type, but with legend in front of the nymph's head (no. 8); and the type without a legend (no. 9). Therefore, this was the first coin of the Issa colony with a designated *ethnikon*, and it has been dated to the final quarter of the fourth century BC. This dating of the Issa coins has been confirmed by frequent overstrikes of Pharos coins bearing a portrayal of Persephone, which in Brunšmid's view also originated at the same time - a view that has been accepted in the literature.

P. Visonà dedicated several studies to the question of reconstructing the chronology of Issa coins, and in this context the Nymph/star type coin was considered. Based on a small number of obverse matrices and stylistic uniformities, Visonà concluded that the total production of this coin type was modest, and dated it to the end of the fourth century BC, i.e. ca 320-300 BC. This has been confirmed by re-mints of this Issa type with the Pharos Persephone/goat type coins which have also been dated to ca 300 BC.

It was already Gorini who underscored the role of Syracuse in the earliest phase of the circulation of coins in the Central Dalmatian zone in the first half of the fourth century BC and ascribed this to the colonization activities of Dionysius I (*O dominio siracusano e principalmente Dionigiano nella zona*).

The establishment of the Syracusan colony of Issa was incontrovertibly linked to Dionysius the Elder and his im-

perialist/mercantile interests in the Adriatic Sea. In this context, Syracusan bronze coins circulated in the Greek cities of Central Dalmatia, in Issa first and foremost. Both types of the coins of Dionysius were present: the litra with Athena/star between two dolphins and the trias with Athens/hippocampus. It is precisely these Syracusan types which may have influenced the first Issa issues. For Gorini stressed the frequent assumption of coin types of a core city in newly-established colonies, so the star motif from the Syracusan litra may have been assumed in this manner and applied to the first Issa coins. The possibility of the star motif taken from the reverse of the Syracusan litra is also mentioned by Visonà. Although stars were adapted to the size of minting plates in various ways, there is a striking similarity in portrayals, which indicates an indisputable link and mutual influences between the colonies. The selection of a woman's image on the obverse of the Issa coin speaks in favour of this, which has been interpreted as a nymph, although recently N. Cambi attributed it to the goddess Artemis, the patron of sailing and shipping, which is clearly indicated by the maritime orientation of the colony.

The Artemis/star type coins were therefore the first coins issued by the Issa mint, which was denoted with the *ethnikon* ΙΣΣΑ. The overstrikes of Issa coins into Pharos coins incontrovertibly demonstrates the cessation of circulation of the Issa Artemis/star type coins. Under what historical circumstances did this occur, i.e. why were the Issa Artemis/star coins re-minted with Pharos coins? The recent publication of the Pharos coins from the Slavonia Museum Collection in Osijek included publication of an example of a Syracusan trias with Athena/hippocampus overstruck as a Pharos coin with a portrayal of Persephone. The coin was therefore overstruck with the same type of Pharos coin as the Issa example, which would indicate that they were in circulation at the same time and stopped being used in the same period. After the fall of the Syracusan tyranny in 344 BC, the coins issued during the era of the Syracusan tyrants was overstruck not only in the territory of the Adriatic, but also in other cities of South Italy and Sicily that were historically associated with the activities of Dionysius I and II. Based on the numerous overstrikes of Pharos coins, one may conclude that the Issa Artemis/star type coins were issued parallel to the Syracusan coin types which were no longer in circulation after 344 BC. This indubitably confirms Brunšmid's assertion on the rarity of original examples of this type of Issa coin, which was obviously minted much earlier. A conclusion that may therefore be drawn is that circulation of the coins from the period of Dionysian tyranny was discontinued, and this is confirmed by the overstriking not only of the Syracusan trias with Athena/hippocampus

and the litra with Athena/star between dolphins, but also the Issa Artemis/eight-pointed star type. It is in this context that one may discern the answer as to why the Issa Artemis/star coin was re-minted with Pharos coins showing Persephone. That the Artemis/star coin had a modest face value is demonstrated by its use for local commerce, while Syracusan coins were probably used for major mercantile transactions.

Thus, the withdrawal of Syracuse from the Adriatic after 344 BC led to the overstriking of the coins from the era of Dionysius, not just Syracusan but also the Issa coins which were in circulation simultaneously. The overstriking of the Syracusan trias with the Pharos coins showing Persephone after the fall of the tyranny shows that the overstriking of the same type of Pharos coins of the first issue of the Issa Artemis/star coins was obviously contemporary, and that these Issa and Pharos coin types were minted earlier. In this sense, it is incontestable that the first Issa coins were issued already during the reign of Dionysius, i.e. that it was in circulation parallel to the Syracusan trias. And this is considerably earlier in relation to the dating of this type according to Brunšmid's chronology, which has thus far been generally accepted. Thus, the first issue of Artemis/eight-pointed star coins from the Issa mint may be viewed in the context of the establishment of the Issa colony by Dionysius and his rule in the Central Dalmatian zone. This has also been confirmed by recent archaeological research at the Remetin vrt site in Stari Grad on Hvar. This was therefore the first Issa coin type, which was followed by the so-called coins of Ionios, which overstruck the Syracusan bronze coins and the coins of other Greek cities, Pharos and Heracleia, but this subject requires a complex study of Greek colonization on the Adriatic Sea.